

Zewnętrzna identyfikacja ukraińskiego samostanowienia narodowego

Ihor Rafalskyj

Zdobycie niepodległości przez Ukrainę odbywało się w wirze geopolitycznych transformacji związanych z upadkiem komunizmu oraz niszczeniem dwubiegunowego międzynarodowego układu sił. Status niepodległego państwa postawił przed tożsamością narodową nowe zadania zarówno w wymiarze wewnętrznej, jak i zewnętrznej identyfikacji.

O pewnych sprzecznościach i niekonsekwencjach w uświadamianiu nowych realiów i zadań narodowego samookreślenia świadczą, przede wszystkim, dokumenty ustawodawcze nowo tworzącego się państwa ukraińskiego – *Deklaracja suwerenności państwowej* 1990 r. oraz *Akt ogłoszenia niepodległości* 1991 r. Są one odzwierciedleniem ideologicznej i politycznej walki, która rozgrywała się między zwolennikami różnych koncepcji i modeli ukraińskiego samookreślenia w momencie przyjęcia tych ustaw. Występowanie w nich odmiennego podejścia do prób zdefiniowania podmiotu narodowego samostanowienia (naród ukraiński czy ludność byłego ZSRR) jest rezultatem porozumienia zawartego między przedstawicielami tych koncepcji zarówno w sali parlamentu, jak i w przestrzeni politycznej państwa jako całości. Powielanie tych kompromisów w następnych aktach ustawodawczych, włącznie z Konstytucją, prowadzi do tego, że proces samookreślenia został odroczony, a jego uczestnicy w okresie niepodległości zmuszeni byli wracać do stanu nieokreśloności odziedziczonego z przeszłości.

Istotne aspekty samookreślenia narodowego są realizowane w postaci różnych projektów lub idei rozwoju społecznego. Jednym z takich projektów, który towarzyszy kształtowaniu się narodu i państwa ukraińskiego, w szczególności w XX wieku, jest dążenie do włączenia się w europejską kulturę i przestrzeń polityczną. W swoich początkowych formach – publicystycznych apelach, deklaracjach zamiarów, politycznych hasłach – kierunek integracji może być określany jako „wybór europejski”. W warunkach rozwoju zjednoczonej Europy, już nie tylko jako całości cywilizacyjnej, ale i politycznej, wybór ten nabrał bardziej konkretnej treści i stał się jednym z czynników wyznaczających ukraińskie samostanowienie. Idea przyłączenia się do europejskiej kultury i przestrzeni politycznej opierała się na całokształcie historyczno-kulturowych założeń, w myśl których Ukraina była obecna w tradycyjnych wyobrażeniach społeczności europejskiej, miała wspólne

z resztą Europy idee społeczne, normy i wartości. Świadczy to o europejskim charakterze Ukrainy.

Już w okresie bezpaństwowości integracja z przestrzenią europejską była zdefiniowana jako priorytet strategii narodowej suwerenności w szeregu projektów ideologów ukraińskich, począwszy od M. Chwyłowego, W. Lipińskiego, a kończąc na działaczach ukraińskiej emigracji okresu powojennego. Dlatego określenie kierunku europejskiego jako głównego punktu orientacyjnego rozwoju narodowego i emancypacji w kręgu innych narodów stało się usankcjonowanym prawnie skutkiem ogłoszenia niepodległości przez Ukrainę.

Pierwotnie projekt integracji europejskiej miał charakter kulturowy i był nieco abstrakcyjny. Krytycy tej koncepcji zwracali uwagę na konieczność przyjęcia takich norm współżycia europejskiego, które miałyby przyswoić ukraińska elita intelektualna i polityczna, a wraz z nią całe społeczeństwo, w celu adekwatnej interakcji z partnerami europejskimi oraz w celu bycia odpowiednio postrzeganymi i ocenianymi przez partnerów.

Projekt Ukrainy europejskiej zapewniał jej z pewnością adaptację do zasadniczo nowego systemu relacji między narodami, grupami społecznymi i jednostkami. Integracja europejska Ukrainy wymagała nabycia przez elitę polityczną oraz społeczeństwo obywatelskie państwa pewnej wiedzy, umiejętności i nawyków racjonalnego myślenia, rozsądnego dialogu z partnerami, efektywnego i planowego działania mającego na celu osiągnięcie postawionych celów.

Rozbieżność we wzajemnych oczekiwaniach, różnice w planach realizacji dwóch projektów: z jednej strony – ukraińskiego narodowego samookreślenia w jego klasycznej, romantycznej formie, z drugiej – pragmatycznego zjednoczenia europejskiego skupionego wokół wspólnych interesów ekonomicznych, doprowadziły do swoistego zamrożenia projektu eurointegracji. Już na samym początku rozszerzania Unii Europejskiej na wschód pobudziło Ukrainę do rozważenia bardziej realistycznie i z większym zainteresowaniem perspektywy członkostwa w tej organizacji.

Idea włączenia się w proces jednoczenia się Europy od samego początku była rozpatrywana przez część intelektualistów i polityków w kontekście innych możliwych kierunków integracji – jako przeciwwaga. Za całkowicie niedopuszczalną uważano integrację z Rosją, natomiast dopuszczano (ale była to mniej znacząca perspektywa) włączenie się Ukrainy w polityczny i kulturowy krąg Europy Wschodniej.

Bardziej konkretna i realistyczna polityka Ukrainy - polityka „wyboru europejskiego” stała się regularną reakcją na zagrożenie utratą tożsamości cywilizacyjnej, przesunięciem na margines w sytuacji permanentnego konfliktu między Rosją a Zachodem. Główną rolę w tej polityce odgrywały Stany Zjed-

noczone, które potencjalnie wywierały wpływ na swoich europejskich partnerów w celu zapewnienia większych ustępstw w sprawie ukraińskich dążeń. Taki wpływ stałby się możliwy w przypadku przyspieszonego przystąpienia Ukrainy do NATO. Na przeszkodzie w realizacji tego planu stał cały szereg czynników – wewnętrzna niestabilność na Ukrainie w orientacji na Zachód, wrogość Rosji, brak gotowości nowego rozszerzenia UE oraz utrata strategicznego znaczenia regionu Europy Środkowo-Wschodniej w polityce Waszyngtonu.

W ukraińskiej debacie o eurointegracji wszystkie te elementy spowodowały wiele sprzeczności i zrodziły nowe zjawiska i koncepcje. Były to przede wszystkim:

- 1) narastanie nastrojów antyzachodnich w regionach rosyjskojęzycznych, które zostały poddane silnej propagandzie ze strony Rosji;
- 2) wzrost wzajemnej nieufności uczestników dialogu europejsko-ukraińskiego z powodu obopólnego nieprzygotowania do praktycznych kroków w kierunku integracji;
- 3) pojawienie się nowych międzynarodowych, geopolitycznych koncepcji, dotyczących cywilizacyjnej podmiotowości Ukrainy, które pozwoliłyby wyeliminować konflikt na tle eurointegracji z porządku dziennego i odsunąć proces narodowego samookreślenia na późniejszy okres.

Dalszy rozwój wydarzeń przekreślił nadzieje Ukrainy na możliwość uczestnictwa w projekcie integracji europejskiej w postaci otrzymania członkostwa w UE w jakiegokolwiek określonej perspektywie. Doprowadziły do tego zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne czynniki. Wybrana w 2004 roku na fali narodowo-demokratycznego ruchu władza okazała się bezsilna i nie była w stanie przewyciężyć inercji skorumpowanego i nieprofesjonalnego modelu rządzenia państwem. Nie umiała także uwolnić społeczeństwa od permanentnego politycznego napięcia i konfliktu tożsamości.

Znaczącym wydarzeniem dotyczącym projektu eurointegracji Ukrainy był szczyt UE-Ukraina w Paryżu (2008 r.), gdzie strony oświadczyły, że *Nowa wzmocniona umowa* 2007 roku zostanie przekształcona w *Umowę o stowarzyszeniu*. We wspólnej deklaracji szczytu podkreślono, że nowe porozumienie „pozostawia otwartą drogę do dalszego stopniowego rozwoju stosunków między Ukrainą i UE. Unia Europejska przyjmuje do wiadomości europejskie aspiracje Ukrainy oraz akceptuje wybór europejski Ukrainy”.¹ Negocjacje w sprawie *Umowy o stowarzyszeniu* i stworzenia strefy wolnego handlu trwały do 2011 roku. W tym czasie, zdaniem ekspertów, Ukraina znacznie spowol-

¹ *Spil'na zajawa ščodo Ubody pro asociaciju ÊS-Ukrajina*
<http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/21532.htm>.

niła swoje starania na rzecz integracji europejskiej. Coraz bardziej pogłębiał się regres zarówno w zewnętrznej, jak i wewnętrznej polityce, rozpoczęły się procesy odejścia od demokratycznych zasad, co z kolei doprowadziło do zaprzepaszczenia wielu osiągnięć politycznych Ukrainy.

Umowa o stowarzyszeniu to unikalna szansa dla Ukrainy. Szansa nie tylko i nie tyle na stworzenie solidnej bazy dla dalszego ustawicznego politycznego i gospodarczego rozwoju kraju, na reformowanie wszystkich kluczowych obszarów państwa oraz wdrożenie norm europejskich standardów, ale również na odgrywanie roli czynnika jednoczącego dla rodzącego się ukraińskiego narodu politycznego i pełnienie znaczącej funkcji w ukraińskiej suwerenności narodowej. Ponadto, z punktu widzenia byłego szefa Komisji Europejskiej Romano Prodiego wyrażonego na łamach wpływowego magazynu „Financial Times”, podpisanie *Umowy o stowarzyszeniu* między Ukrainą a UE i dalsza integracja Ukrainy może „ożywić Europę w czasie kryzysu gospodarczego ... i zreformować stosunki Unii Europejskiej i Rosji”.² „Powinniśmy pamiętać – powiedział Prodi - że członkostwo w Unii Europejskiej i stosunki z nią są nie tylko znakiem potwierdzenia zobowiązania do przyjęcia europejskich wartości, są to środki wspierające dalszy rozwój tych wartości, określają perspektywy demokratyzacji na Ukrainie. Rozumiemy, że Kijów jest kolebką cywilizacji rosyjskiej. Na Ukrainie mieszka duża część ludności rosyjskiej, a ludność ukraińska jest rozdarta między przyszłym europejskim i rosyjskim scenariuszem – pisze polityk. Tym niemniej teraz nastał moment, by zacieśnić więzi między Ukrainą a Europą – przekonuje Prodi. Ukraina może stać się krzewicielem europejskich wartości i relacji, które pomogą zmniejszyć wzajemne podejrzenia i przyczynić się do budowania trwałego pokoju”.³

Jednym z najtrudniejszych problemów polityki zewnętrznej Ukrainy jest konieczność pogodzenia europejskiego kursu integracji z potrzebą zachowania i pogłębienia równorzędnych i dobrosąsiedzkich stosunków z Rosją, które w rzeczywistości są ważnym elementem architektury europejskiej. Rosja, jak każdy suwerenny kraj, ma prawo do własnych interesów narodowych. Jednak oczywiste jest, że aby zdefiniować interes narodowy, konieczne jest spójne rozumienie jedności, pojęcie, czyje interesy są w danym wypadku rozpatrywane, jak również wspólne rozumienie procesów, w których interesy te są określane i wdrażane. W związku z tym, w zależności od wyjściowych założeń, jakie się przyjmie, definiują one różne modele samostanowienia i realizacji interesów narodowych. Niedawno w rozmowie z „Niezavisimaja Gazieta” prezydent

² *EU and Ukraine must Build a Bridge between East and West*, „Financial Times”, June 17, 2013.

³ *Ibidem*.

Rosji Władimir Putin stwierdził, że „samostanowienie narodu rosyjskiego to polietniczna cywilizacja zamknięta kodem kulturowym”.⁴ Budowa nowych rosyjskich „projektów cywilizacyjnych” na kształt „rosyjskiego świata”, „euroazjatyizmu”, „jedności słowiańskiej” pokazuje rosyjskie próby grania w swoją grę na europejskim (i światowym) polu w celu znalezienia wsparcia dla realizacji swoich ogromnych geopolitycznych aspiracji. Jak słusznie zauważyli autorzy monografii *Projekt europejski i Ukraina* - „niechęć utraty wpływów na Ukrainie przez Federację Rosyjską, a tym samym zaprzeczenie europejskiej aspiracji Kijowa, nabrało cech celowej polityki włączenia Ukrainy w bardziej radykalny system zależności od Moskwy. Brak aktywności i konsekwencji Ukrainy w sprawie ochrony własnej godności i interesu narodowego ma pokazać Zachodowi, że jest bezsilna jako państwo, prowokując tym samym konfrontację z Rosją, której Ukraina chce uniknąć”.⁵

O rosnącej presji co do konieczności przyłączenia się Ukrainy do rosyjskich projektów integracyjnych świadczą przede wszystkim oświadczenia doradcy prezydenta Rosji Siergieja Głazjewa, dotyczące porozumienia z Ukrainą w sprawie przyznania jej w przyszłości statusu obserwatora w Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej – oznacza to, że Ukraina ma zamiar wejść do tego stowarzyszenia, ponieważ status obserwatora przyznaje się tylko krajom, które bezwzględnie zobowiązały się do zawarcia tego związku integracyjnego. Ponadto, jego zdaniem, decyzja o przywróceniu uczestnictwa Ukrainy w integracji Eurazji uniemożliwia integrację europejską.⁶ Ale o wiele bardziej poważne jest sprawozdanie premiera Ukrainy, Mykoły Azarowa, mówiące, że Ukraina nie zamierza ograniczać się do statusu obserwatora w Unii Celnej, i że „obecnie rząd Ukrainy stworzył grupę wystarczająco kompetentnych specjalistów, którzy badają możliwość przyłączenia się Ukrainy do całego szeregu umów, które tworzą ramy prawne Unii Celnej”.⁷

W dzisiejszych warunkach (chwile przed ewentualnym podpisaniem *Umowy o stowarzyszeniu*) ukraińska elita ma dokonać geopolitycznego i cywilizacyjnego wyboru pod presją bardzo poważnych czynników polityki zagranicznej, wśród których główną rolę odgrywali politycy Federacji Rosyjskiej. Analizując rosyjski nacisk na Ukrainę, Anatolij Halczynskij jeszcze w 2002 roku zwracał uwagę, że wszystkie elementy – a) poleganie na ludności rosyjskojęzycznej, b) zwiększenie inwestycji rosyjskich w gospodarkę Ukrainy i c) powrót do starych mechanizmów wojskowej i wojskowo-technicznej współpracy – mogą

⁴ „Niezawisimaja gazeta”, 4 April 2013.

⁵ *Évropskij projekt ta Ukraïna*, NISD [Nacional'nyj Instytut Stratehičnych Doslidžen'] 2012.-198 s.

⁶ „Dzerkalo tyżnia”, 1 červnia 2013.

⁷ *Ibidem*.

być postrzegane jako „bardzo przyzwoite z punktu widzenia norm obowiązujących w stosunkach międzynarodowych”.⁸

Nowa polityka Rosji oraz utrzymująca się chwiejność Ukrainy doprowadziły do zmiany strategii czołowych graczy geopolitycznych, przede wszystkim Stanów Zjednoczonych. Wcześniej mogliśmy liczyć na zdecydowane stanowisko Zachodu, a szczególnie USA. Teraz dotychczasowy stan rzeczy jest kwestionowany, uznanie przez Waszyngton, *de facto*, prawa Rosji do „naturalnej dominacji” na obszarze postradzieckim, bezpośrednio dotyczy stosunków rosyjsko-ukraińskich. Logicznym wnioskiem, jaki wysnuł Halczynskij w praktycznie beznadziejnej sytuacji geopolitycznej, jest potrzeba znalezienia nowej pozycji na arenie międzynarodowej. Z takiego punktu widzenia wychodzi Europa Zachodnia, „która rozumie, że każda nowa aneksja Ukrainy przez Rosję spowoduje poważną destabilizację kontynentu europejskiego”.⁹

W ciągu dziesięciu lat sytuacja zasadniczo nie uległa zmianie. W 2013 roku słynny angielski badacz James Sherr opublikował interesujące studium pod wymownym tytułem *Twarda dyplomacja i miękki przymus*, gdzie w zasadzie potwierdził niezmiennie stanowisko Rosji wobec Ukrainy.¹⁰ A identyfikacja Ukrainy z Europą to problem, który nie jest już produktem romantycznych oczekiwań i swobodnego wyboru wartości, a raczej sztywno zdeterminowanym wyborem czy nawet jedyną szansą na przetrwanie. W tym samym czasie pojawiła się rozsądna wypowiedź Tarasa Kuzio: „Grając zgodnie z zasadami, ukraińska elita polityczna pokazała brak życzliwości wobec europejskich wartości. Zwolnienie Łucenki prawdopodobnie nie wystarczy, żeby misja Kwaśniewski – Cox zaleciła Unii Europejskiej podpisanie *Umowy o stowarzyszeniu* z Ukrainą na szczycie Partnerstwa Wschodniego w listopadzie w Wilnie. Bez jasno wyznaczonej drogi do integracji europejskiej, Ukraina może nadal dryfować po rosyjskiej orbicie”.¹¹

Tragizm ukraińskiego wyboru polega również na tym, że Ukrainie towarzyszy głęboka alienacja cywilizacyjna, a próby integracji według innego scenariusza – to odtwarzanie rosyjskiego imperium, z centrum skupionym w Moskwie. Ilustrując tę kolizję, ukraiński pisarz i dyplomata, Jurij Szczerbak, odnosi się do dzieł ideologów rosyjskiego euroazjatyzmu (M.S. Trubeckiego etc.), którzy uważali Ukrainę za rodzaj wschodnioeuropejskiego księstwa, które ma religijne korzenie w bizantyjskiej tradycji chrześcijaństwa, a tradycję

⁸ A.S. Halczynskij, *Ukraina – na perechresti heopolitycznych interesiv* / A.S. Halczynskij. – K.: Znannia Ukrainy, 2002, s. 123.

⁹ *Ibidem*, s. 124.

¹⁰ J. Sherr, *Hard Diplomacy and Soft Coercion: Russia's Influence Abroad*, London, 2013.

¹¹ T. Kuzio, *Ukraine Continues to Play with the Rules, not by the Rules*, „Eurasia Daily Monitor”, 17 April 2013.

polityczną wywodzi z Europy i które to księstwo przeciwstawiało się Rusi Moskiewskiej jako ośrodkowi tworzącego się imperium euroazjatyckiego.

Europejski wybór jako projekt narodowego samostanowienia natknął się na wiele przeszkód – były to różnice w zakresie pojmowania nowoczesnej tożsamości narodowej oraz niedopasowanie wzajemnych oczekiwań wobec tego procesu. Ta porażka naturalnie doprowadziła do kryzysu całego projektu narodowego samostanowienia, z którym perspektywa integracji europejskiej była ściśle związana. Wyjście z kryzysu tożsamości narodowej i samo projektowanie jest możliwe na drodze przemyślenia projektu integracji europejskiej w kierunku jego dostosowania do realiów współczesnej polityki międzynarodowej i krytycznej oceny sytuacji na Ukrainie bądź poprzez poszukiwania nowej koncepcji zdobycia podmiotowości i znaczenia w polityce międzynarodowej.

Dr hab. Ihor Rafalskyj – historyk, pracownik naukowy Instytutu Studiów Politycznych i Etnicznych im. I.F Kurasa Ukraińskiej Akademii Nauk; b. dyr. Żytomierskiego Archiwum Obwodowego, kierownik Głównego Urzędu ds. Polityki Wewnętrznej przy Administracji Prezydenta Ukrainy, szef Obuchiwskiej Rejonowej Administracji Państwowej.

The Foreign Identification of Ukrainian National Self-determination

Igor Rafalski

Ukraine gained independence during a period that was punctuated by the chaos surrounding the fall of the USSR, as well as the end of the polarized Cold War balance of power. The independent status of Ukraine brought new issues to deal with concerning national identity, including both foreign and domestic identification. Already in the first legislative documents of the newly forming Ukraine, contrasting attempts to define the object of national self-determination appeared – Ukrainian nationality or citizens of the former USSR. This compromise was also duplicated in the national constitution

One of the projects which have accompanied the shaping of Ukrainian nationality and state has been the effort to join the European cultural and political sphere. The author presents the various stages of development of this thought, called “Ukraine’s European choice” by the elite of the nation. He underlines that the EU association agreement is a unique opportunity for Ukraine, both as a uniting factor for the still developing Ukrainian political nation and fulfilling a significant

Внешняя идентификация украинского национального самоопределения

Игорь Рафальский

Получение независимости Украины состоялось в хаосе, связанным с распадом СССР и концом биполярной системы международных отношений. Статус независимого государства поставил перед национальной идентичностью новые вызовы. Это касалось как внутренней, так и внешней идентификации. Уже в первых законодательных документах, новообразованного украинского государства, был виден компромисс между различными подходами в попытках обозначения предмета национального самоопределения – как украинского народа и населения бывшего Советского Союза. Этот компромисс был также воспроизведен в Конституции государства. Один из проектов, который сопровождает формирование нации и украинского государства, касается его стремлений вступить в европейскую культуру и политическое пространство. Автор представляет этапы развития мышления о «европейском выборе Украины» среди элит этой страны. Подчеркивает, что Соглашение об ассоциации с ЕС – это уникальный шанс для Украины, который играет роль объединяющего фактора

function for Ukrainian national sovereignty. One of the most problematic aspects of Ukrainian foreign politics is the necessity to reconcile the European course for integration with the need to maintain, as well as develop, equal and neighborly relations with Russia. In conclusion, the author stresses that Ukrainian identification with Europe is an issue which is no longer a product of romantic expectations, nor the result of unconstrained choices of values, but rather a strictly determined choice – possibly their only chance for survival.

для зарождающейся украинской политической нации и выполняет важную функцию в украинском национальном суверенитете. Одной из самых сложных проблем внешней политики Украины является неперемнная европейская интеграция с сохранением и укреплением равноправных и добрососедских отношений с Россией. В заключение, автор подчеркивает, что идентификация Украины с Европой – это тема, которая больше не является продуктом романтических ожиданий и свободного выбора ценностей. Скорее это достаточно жесткое определение выбора, и, возможно, единственный шанс для выживания.

